TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 6, Sayı: 22, Eylül 2019, s. 115-140

Öğr. Gör. Dr. Harun ÖZEL

İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı, harunozel46@hotmail.com

Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ

İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı, fciftci@ksu.edu.tr

TASVİR ŞAİRİ OLARAK İBNU'L-MU'TEZ VE HAYATI

Özet

İbnu'l-Mu'tez, ilim ve edebiyat açısından Abbasîlerin en parlak dönemine denk gelen 861 senesinde Sâmerra'daki hilafet sarayında dünyaya gelmiştir. Ailesinin özellikle de Kabîha isimli babaannesinin sunduğu imkânlar sayesinde; el-Muberrid, Ebu'l-'Abbâs Sa'leb, Ebû 'Alî el-Anezî ve tarihçi Belazurî gibi dönemin ve İslam tarihinin en seçkin âlimlerinden ilim tahsil ederek dil, tarih, ahbâr, edebiyat, şiir, kelam, astronomi fıkıh ve hadis gibi pek çok alanda derin bir birikime sahip olmuştur. Ayrıca Sâmerra'ya hilafet merkezine gelen bedevilerden ve Kûfe'nin önde gelen âlimlerinden biri olan Sa'ûdâ' isimli hocasından nadir kullanılan lûgat ve deyimlerle, atasözleri ve özlü sözleri öğrenmeye çalışmıştır. Böylece hem eskilerin hem de yenilerin kültüründen istifade eden İbnu'l-Mu'tez, başına bir takım felaketler gelmesine rağmen dil ve beyan ustaları sayesinde kendinden önce kimseye nasip olmayan bir düşünce ve kültür hazinesi derlemeyi başarmış, şiir ve edebiyat alanında otorite haline gelmiştir.

Öte yandan Câhiliye döneminden beri çöl ile ilgili eski konuları işlemeyi sürdüren şairler, Abbâsîler dönemiyle birlikte klasik çöl konularının dışına çıkarak, bahçeleri, çiçekleri, ağaçları vs. maddi-manevi her şeyi tasvir etmeye başlamışlar, tasvir şiirine bir takım yenilikler ve özellikler getirmişlerdir. Bunun sonucunda tasvir, yenilenen ve büyük oranda alanı genişleyen temalardan biri haline gelmiştir. Şüphesiz tasvir şiirinin gelişmesinde, geniş ufuklu olması ve şiirdeki yaratıcılığın dolayısıyla dönemindeki en iyi şair olduğu ifade edilen İbnu'l-Mu'tez'in büyük etkisi olmuştur. Şair, diğer temaları da işlemekle birlikte, tabiat tasvirleriyle ilgili şiirleri; sanat, doğallık ve lafızlarının hoş ve akıcı olması bakımından Arap şiirinin en harika şiirlerinden kabul edilmektedir. O, tasvirlerinde

eşsiz teşbihler, yaratıcı biçimler ve parlak süslemeler kullanmıştır. Ayrıca devlet işleri ve siyasete karışmadan yıllarını şiir, edebiyat ve kültürel hayata adayan İbnu'l-Mu'tez, başta şiir ve edebiyat olmak üzere mükemmel eserler telif etmiştir. Bu eserlerinden en önemlisi; ilk defa bedi sanatlarını titiz ve bilimsel olarak ortaya koyduğu *Kitâbu'l-Bedî* isimli eseridir.

Anahtar Kelimeler: Abbasîler, İbnu'l-Mu'tez, Arap Dili, Tasvir, Tabiat.

IBN AL-MU'TAZZ AND HIS LIFE AS A POET IN ART OF DESCRIPTION

Abstract

Ibn al-Mu'tazz was born in the caliphate palace in Samarra in 861, which corresponds to the most glorious period of Abbasids in terms of science and literature. He was educated by Al-Muberrid, Abu'l-Abbâs, Sa'leb, Abu 'Alî al-Anezî and historian Belazurî that they are the most distinguished scholars in Islamic history, thanks to the opportunities offered by his family, especially his grandmother who is named Kabiha. He has thus a profound knowledge in many fields such as language, history, ahbâr, literature, poetry, kalam, astronomy, fiqh and hadith thanks to extra help that mentioned Scholars give him. He also tried to learn rarely used idioms, proverbs and words of wisdom from the Bedouins who came to Samarra and Saûdâ who is one of the distinguished scholars of Kufe. He thus benefited from the culture of both the ancient and the new. Despite a number of disasters, Ibn al-Mu'tazz succeeded in compiling a treasure of thought and culture that was not be vouchsafed anyone before him and became an authority in the field of poetry and literature owing to the masters of language and rhetoric.

On the other hand, poets who have continued to write the desert-related issues since the period of Jâhiliyya, have begun to describe everything materially and morally, such as gardens, flowers and trees out of the desert in the Abbasid period. They have brought some innovations and features to the art of description in poetry. As a result, the art of description in poetry has become one of the themes that have been renewed and broadly enlarged. Undoubtedly, Ibn al-Mu'tazz who was stated to be the best poet of her time due to her broad horizons and her creativity in poetry, had a great influence on the development of art of description in poetry.

Ibn al-Mu'tazz's poems about art of description -while dealing with other themes- are regarded as one of the most wonderful poems of Arab poetry in terms of art, naturalness and pleasantness and fluency. Ibn al-Mu'tazz used unique similitude, creative forms and bright ornaments in his depictions. In addition, Ibn al-Mu'tazz who devoted his years to poetry, literature and cultural life without interfering with government affairs and politics, has compiled excellent works, especially poetry and literature. The most important one of his works is *Kitâbu'l-Bedî*, which he has handled the first meticulous and scientific study of bedî' arts.

Keywords: Abbasids, Ibn al-Mu'tazz, Arabic Language, Art of Description, Nature.

ابن المعتز حياته وشعره في الوصف

ملخص

ولد ابن المعتز في قصر الخلافة بالسامراء عام 861م، وكانت سنة ولادته توافق العهد العباسي الذهبي للعلوم والأدب.

ابن المعتز تفنن في كثير من العلوم مثل علم اللغة والتاريخ والأخبار والأدب والشعر والكلام والفلك والفقه والحديث وغيرها، وقد أخذ هذه العلوم من أفضل علماء زمانه وفي تاريخ الإسلام كأمثال: المبرد وأبي العباس ثعلب وأبي علي العنزي والمؤرخ البلاذري بفضل عناية عائلته به وخاصة جدته المسمى بـ"القبiche". وإضافه إلى ذلك أن ابن المعتز تعلم النواذر والأمثال والحكم من أستاذه صعوداء الذي هو أحد كبار العلماء الكوفيين ومن الأعراب الذين يفدون إلى السامراء مركز الخلافة. وهكذا استطاع أن يستفيد ابن المعتز من ثقافة المتقدمين والمتأخرين، فنجح في جمع كمية كبيرة من الثقافة والفكر، وأصبح رائدا في الأدب والشعر بفضل العلماء الرواد في اللغة والبيان من الرغم مما لاقاه من الشدائد في حياته.

ومن جانب آخر أن الشعراء العرب بكونهم منذ الجاهلية يصفون الأشياء المتعلقة بالصحراء، بدؤوا يصفون في العهد العباسي الحداثق والأزهار والأشجار وكل ما هو مادي أو معنوي وصفا أضافوا فيه بعض التجديدات والخصائص. فأصبح الوصف بهذه النتيجة أحد الأغراض المتجددة والمتطورة. ولا شك أن ابن المعتز الذي يعد بأفقه الواسع وإبداعه الشعري أحد الفحول الشعراء في زمانه، له تأثيره البالغ. وإن أشعار الشاعر المتعلقة بوصف الطبيعة مع تطرقه إلى الأغراض الأخرى في شعره لتعد من أروع أشعار العرب من حيث لطافة ألفاظها وسليقتها وإبداعها الفني. وقد استخدم في أشعاره الوصفية التشبيهات الرائعة والأشكال الإبداعية والمحسنات اللفظية.

إن ابن المعتز الذي لم يتدخل في الأمور السياسية قضى حياته في الشعر والأدب وألف فيهما مؤلفات رائعة. من أهم هذه المؤلفات كتابه "كتاب البديع" الذي هو أول كتاب علمي دقيق وضع في علم البديع يذكر فيه فن المحسنات اللفظية.

الكلمات المفتاحية: عباسيون، ابن المعتز، اللغة العربية، الوصف، الطبيعة.

GİRİŞ

Arapçada tasvir şiirleri için kullanılan *vasf* (وصف) kelimesi; sözlükte bir şeyi görünüşü ve özelliğiyle açıklama anlamına gelmektedir. İstilahta ise tasvir, Kudâme b. Ca'fere göre; bir şeyi içinde bulunduğu duruma ve biçime uygun bir şekilde ifade etmek (Yanık, 2010: 3), İbn Hafâce'ye göre ise; bir şeyin özelliklerini sanki gözle görülüyormuş gibi sergilemek ve tasvir edilen şeyin özelliklerinin çoğunu adeta resmini çizer gibi yansıtmak anlamına gelmektedir (Yanık, 2010: 6).

Arap şairleri yaşadıkları dönemlerde gördüklerini, gözlediklerini ve hissettiklerini şiirleri aracılığıyla tablolaştırmak suretiyle edebiyat alanında kalıcı eserler bırakmışlardır (Yanık, 2010: 3). Öncelikle Câhiliye döneminde Araplar, kabileler ve kavimler halinde çölde yaşadıkları ve oradaki değişimleri yakından gözlemledikleri için çöl ile ilgili kaliteli tasvirler sunmuşlardır (Nurbabancı, 1989: 14). Çöl ile ilgili neredeyse tasvir etmedik manzara bırakmayan câhiliye

TİDSAD

şairlerinin, özellikle kalıntılar (atlâl), sahra, soğuk, gece vs. gibi hayatlarına doğrudan etki eden tabiat tasvirleri çoğunluktadır. Bunlardan ise, şairin ruhunu harekete geçirdiği ve doğrudan temayül ve duygularıyla irtibatlı olduğu için kalıntılar konusuna ayrı bir önem atfetmişlerdir. Sadru'l-İslam döneminde şairler, daha ziyade İslam davetiyle ilgili konuları ele almışlar, bunun dışında diğer temalara pek değinmemişlerdir. Emevîler dönemine gelindiğinde ise, şehirleşme başlamasına rağmen tabiat tasviri; zengin bahçelerden ve yemyeşil yerlerden uzakta sahra düşüncesinde kalmaya devam etmiş, şairler tasvirlerinde; çöl ile ilgili eski konuları ve manaları işlemeyi sürdürmüşlerdir. Bazı şairler tasvirlerine birtakım yenilikler katmaya ve geliştirmeye çalışsalar da eski tarzdan çıkıp yeni çevreye uyum sağlayamamışlar, aksine eski ile yeni arasında bocalamışlardır (Nurbabancı, 1989: 8).

Abbâsîler dönemiyle birlikte ise şehirleşmenin belirtileri çok net ve en ince ayrıntılarına kadar dönemin tasvir şiirlerine yansımaya başlamıştır (Nurbabancı, 1989: 14). İlk toplumlarda yaşayan şairlerin, medeniyetin geliştiği ortamlarda yaşamaya başlamaları zihin ve hayal dünyalarının gelişmesini sağlamıştır (Yanık, 2010: 7). Lüks ve refaha düşkünleşmeye başlayan Abbâsî şairleri, klasik çöl konularının dışına çıkarak, türbeleri, bahçeleri, çiçekleri, ağaçları, sarayları, kendi dönemlerinde kültür aracı olan kâğıt, kalem vs. maddi-manevi her şeyi tasvir etmeye başlamışlar, tasvir şiirine bir takım yenilikler ve özellikler getirmişlerdir. Bunun sonucunda tasvir, yenilenen ve büyük oranda alanı genişleyen şiir temalarından biri haline gelmiştir. Şüphesiz tasvir şiirinin gelişmesinde dönemin en büyük şairi olan İbnu'l-Mu'tez ve "Şairu'r-ravdiyyât" (Bahçe şairi) olarak bilinen es-Sanevberî (ö. 945)'nin büyük etkileri olmuştur (Nurbabancı, 1989: 8). Çalışmamızda; İbnu'l-Mu'tez'in tabiat tasvirleri inceleneceği için öncelikle onun kısaca hayatı, eserleri ve hocalarından bahsetmek yerinde olacaktır.

1. İBNU'L-MU'TEZ'İN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı

Abbâsîler döneminin meşhur edip ve şairlerinden olan İbnu'l-Mu'tez'in tam adı; 'Abdullah b. el-Mu'tez b. el-Mutevekkil b. el-Mu'tasım'dır (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 7; ez-Zevbe'î, 2015: 32; es-Sâmerrâ'î & Hasan, 2016: 2). Künyesi ise Ebu'l-'Abbâs'dır. Tarihçiler İbnu'l-Mu'tez'in doğum tarihini belirleme konusunda ihtilaf etseler de genel kanaat onun 2 Kasım 861 (23 Şaban 247) senesinde, Abbâsîlerin hilafet merkezi olan Sâmerâ şehrinde (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 7; Durmuş, 2000: XXI, 143; Dayf, 2001: 324-325; el-Fâhûrî, 1986: 721) dedesi el-Mutevekkil'in öldürülmesinden yaklaşık kırk gün önce doğduğu yönündedir (Dayf, 2001: 325; ez-Zevbe'î, 2015: 32-33). el-Mutevekkil'in vefatından sonra yerine geçen oğlu el-Muntasir'in de çok geçmeden aniden rahatsızlanarak vefat etmesinden sonra hilafet, o dönemde orduda ve yönetimde etkin olan Türklerin oyuncağı haline gelmiştir. Zira Türkler el-Mustensir'den sonra el-Musta'in'i hilafete getirmişler, sonra onu da hilafetten indirerek henüz 22 yaşında olan Ebu'l-Abbâs'ın babası el-Mu'tez'i, 866 senesinde *Mu'tez-Billâh* lakabıyla (Durmuş, 2000: XXI, 143) hilafete getirmişlerdir (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 7; Dayf, 2001: 325).

Kaynaklarda İbnu'l-Mu'tez'in annesinin Şucâ' (es-Sâmerrâ'î & Hasan, 2016: 3) isminde Rum kökenli bir câriye olması dışında her hangi bir bilgi zikredilmemiştir (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 7; Durmuş, 2000: XXI, 143; es-Sâmerrâ'î & Hasan, 2016: 3). O, sekiz yaşına kadar sarayda anne ve babasının himayesinde müreffeh ve huzurlu bir yaşam sürmüştür (Durmuş, 2000: XXI, 143; Dayf, 2001: 326). Fakat hilafetinin dördüncü senesinde tam da sarayın hazinelerinin

boşaldığı bir sırada orduda görevli olan Türk askerler babası el-Mu'tez'den yüksek maaş talep etmişlerdir. el-Mu'tez'in devletin içinde bulunduğu ekonomik krizden dolayı onların bu isteklerini reddetmesi üzerine Türk askerler onu tahtan indirmişler ve hapse atmışlardır (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8; Dayf, 2001: 326). Hem babasının hapiste ölmesi (255/869) hem de yeni halife amcası Mühtedî-Billâh tarafından mallarına el konulan Kabîha isimli babaannesiyile birlikte Mekke'ye sürgün edilmesi, İbnu'l-Mu'tez'in hayatını tepetaklak etmiştir (Durmuş, 2000: XXI, 143; Dayf, 2001, 326).

Yaklaşık bir yıl Mekke ve civarında sürgün hayatı yaşayan İbnu'l-Mu'tez ve babaannesi, yeni halife amcası el-Mu'temid Alellâh tarafından 256/870 senesinde yeniden Sâmerâ'ya getirtilmiştir (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8; Dayf, 2001: 326-327). On yedi yaşına ulaştığında küçüklüğünden beri babasının yokluğunu hissettirmemeye çalışan babaannesinin vefatıyla zor günler geçiren İbnu'l-Mu'tez, Sâmerâ yakınlarındaki Matîre denilen yere taşınmaya karar vermiştir. Dedesinin ve babasının öldürülmesinden devlet yetkililerini sorumlu tuttuğu için halifeler onun siyasetten uzak kalması için edebiyat, şiir ve eğlence ile meşgul olmasını sağlayacak her türlü imkânı sunmuşlardır (Durmuş, 2000: XXI, 144). Matîre'de 15 yılını geçiren ve eserlerinin çoğunu burada kaleme alan İbnu'l-Mu'tez, yazdığı methiye türü kasideler sayesinde amcalarıyla ilişkilerini düzeltmiş ve 892 yılında hilafet merkezi Bağdat'a taşınmak için dönemin halifesi amcası Mu'tezîd Billâh'tan izin alarak yeni yaptırdığı Süreyyâ adlı sarayın bir konağına yerleşmiştir. Burada da düzenlediği ilim meclislerine devam etmiştir.

902 yılında el-Muktefî Billâh halife olduğunda dönemin kumandanı Mu'nîs el-Muzaffer İbnu'l-Mu'tez'den şüphelenerek bazı Abbâsî hanedanıyla birlikte hapse atmıştır. Çok geçmeden Vezir Kâsım b. Ubeydullah b. Vehb'e yazdığı mektupla suçsuz olduğu anlaşılan İbnu'l-Mu'tez, sarayda dönen entrikalardan bıktığı için buradaki konağını terk ederek herkesten uzakta eski bir evde yaşamaya başlamıştır (Durmuş, 2000: XXI, 144. Dayf, 2001: 333).

908 senesinde hilafete henüz 13 yaşında bir çocuk olan Muktedir Billâh geçmiştir. Yaklaşık dört ay sonra bu durumdan rahatsız olan el-Huseyin b. Hamdân, Vasîf b. Suvartekin, Muhammed b. Dâvud el-Cerrâh ve Ali b. 'Îsâ gibi kumandan, kâtip ve kadılardan oluşan bir grup, devleti yok olmaktan kurtarmak için harekete geçmişlerdir. el-Muktedir'i tahttan indirmek için ilk iş olarak veziri el-'Abbâs b. el-Hasan'ı öldürmüşlerdir. Sonra el-Muktedir'i yakalamak için harekete geçmişler, fakat oyun oynamakla meşgul olan el-Muktedir gürültüyü duyar duymaz saraya saklanmış ve sarayın kapılarının kapatılmasını emretmiştir. 17 Aralık 908 (20 Rabiulevvel 296) cumartesi günü kadılar, kumandanlar ve Bağdat'ın önde gelenleri Süleyman b. Vehb'in evinde toplanarak İbnu'l-Mu'tez'i *er-Râzibillâh* lakabıyla halife ilan etmişlerdir. Pazar sabahı İbn Hamdân hilafeti teslim almak için saraya yönelmiştir. Fakat Mu'nîs el-Hâdim, İbnu'l-Furât ve el-Muktedir'in annesi karşılık vermeyi tercih etmişler ve kendilerini desteklemeleri için saraydaki gulam ve hizmetçilere büyük miktarlarda mal dağıtmışlardır. Meydana gelen arbedede İbn Hamdân yaralanmış ve taraftarları hezimete uğrayarak geri çekilmişlerdir. Hilafet yolunda yalnız kaldığını fark eden İbnu'l-Mu'tez Sâmerâ'ya kadar kaçmış ve İbnu'l-Cassâs el-Cevherî'nin evine sığınmıştır (es-Sâmerâ'î & Hasan, 2016: 8-9). Rivayete göre İbnu'l-Cassâs'ın gulamlarından bazılarının ihbarı üzerine 25 Aralık 908'de yakalanmış ve beş günlük işkence ve haptiden sonra 29 Aralık 908 senesinde Mu'nîs el-Hâdim tarafından öldürülmüştür (es-Sâmerâ'î & Hasan, 2016: 10).

1.2. İlmî Kişiliği

İbnu'l-Mu'tez'in içinde bulunduğu dönemin, ilim ve edebiyat açısından Abbâsîlerin en parlak dönemine denk gelmesi, seçkin bir şair ve edebiyatçı olma yönünde kendisine büyük imkânlar sunmuştur. Zira 866 senesinde Mu'tez-Billâh lakabıyla halife edilen babası, oğluna çok düşkün olduğu için adına para bastırması, ilk eğitimi özel olarak tutturduğu dil ve nahiv âlimi Ebû Cafer Muhammed b. 'İmrân b. Ziyâd ed-Dabbî'ye verdirmiştir (es-Sâmerrâ'î & Hasan, 2016: 5). Ayrıca babasının saray şairi el-Buhturî'nin ve iyi bir şair olan babası Mu'tez Billâh'ın, İbnu'l-Mu'tez'in edebî kişiliği ve şairlik yeteneğinin şekillenmesinde büyük tesirleri olmuştur (Durmuş, 2000: XXI, 143-144; İbnu'l-Mu'tez, tsz.: 6).

Babasının 255/869 senesinde vefatı ve Mekke'ye sürgün edilmesiyle bir yıl eğitimine ara verse de (Durmuş, 2000: XXI, 143) bir yıl aradan sonra hilafet merkezinde eğitimine kaldığı yerden devam etmeye başlamıştır (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8). Her fırsatta babasının yokluğunu hissettirmemeye çalışan babaannesi, torunu İbnu'l-Mu'tez'in eğitimiyle özel olarak ilgilenmiş, ona farklı ilimler ve edebiyat eserleriyle dolu zengin bir kütüphane hazırlatmış ve fıkıh, edebiyat, hadis, dil vs. gibi dersleri dönemin en meşhur hocalarını tutarak onlardan almasını sağlamıştır (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8; Durmuş, 2000: XXI, 143; es-Sâmerrâ'î & Hasan, 2016: 5). Babaannesinin vefatından sonra da İbnu'l-Mu'tez, evinde düzenlediği ilim, edebiyat ve şiir meclislerine dönemin en meşhur şahsiyetlerini davet ederek onlardan yıllarca istifade etmiştir (Durmuş, 2000: XXI, 143). Ayrıca Sâmera'ya hilafet merkezine gelen bedevilerden (Durmuş, 2000: XXI, 143; es-Sâmerrâ'î & Hasan, 2016: 5) ve Kûfe'nin önde gelen âlimlerinden biri olan ve Sa'ûdâ' ismiyle meşhur olan Ebû Sa'îd Muhammed b. Hubeyra el-Esedî'den (ez-Zevbe'î, 2015: 36) nadir kullanılan lügat ve deyimlerle, atasözleri ve özlü sözleri öğrenmeye çalışmıştır (Durmuş, 2000: XXI, 143; ez-Zevbe'î, 2015: 36). Böylece hem eskilerin hem de yenilerin kültüründen istifade eden İbnu'l-Mu'tez, başına o kadar felaketler gelmesine rağmen dil ve beyan ustaları sayesinde kendinden önce kimseye nasip olmayan bir düşünce ve kültür hazinesi derlemeyi başarmış (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8), şiir ve edebiyat alanında otorite haline gelmiştir.

Ayrıca İbnu'l-Mu'tez'in yıldızları, gezegenleri ve gökyüzünü tasvir eden kasidelerinin olmasından astronomi biliminde, kelamla ilgili kavram ve terimlerden sıklıkla alıntı yapmasından kelam ilminde¹ Annesinin Rum asıllı olması ve yönlendirmesi sayesinde Arapçaya tercüme edilen yabancı kültürler hakkında (ez-Zevbe'î, 2015: 42) geniş bir kültür ve birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ilave olarak İbnu'l-Mu'tez'in, el-Mu'tezid ve tarihi hakkında 420 beyitlik urcûzesinin olmasından tarih konusunda bilgili olduğunu (ez-Zevbe'î, 2015: 40), şiirlerinde Arapça kelimelerin yerlerine aynı vezin ve manada Farsça kelimeler kullanmasından Fars dilinde yetkin (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 10) olduğu anlaşılmaktadır. Fıkıh ve hadis ilimlerinde de bilgili olan (ez-Zevbe'î, 2015: 42) İbnu'l-Mu'tez'in musiki ve ğınâ konusunda da yetenekli olduğu, mugannilerin haberlerini rivayet ettiği, bazı kasidelerinin musiki ve nağmesini bizzat kendisinin oluşturduğu ve bu konuda çağdaşlarını geride bıraktığı ifade edilmektedir (ez-Zevbe'î, 2015: 41; İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 9; Dayf, 2001: 329). Bütün bunlar onun üstünlüğüne ilim ve edebiyatının zenginliğine delalet etmektedir.

¹ Bkz. قَدِيمٌ حَدِيثٌ لَطِيفٌ جَلِيلٌ ez-Zevbe'î, 2015: 41.

1.3. Hocaları

Şüphesiz İbnu'l-Mu'tez'in ilk ve önemli hocası siyasetçi olmasının yanı sıra usta bir şair olan babası el-Mu'tez'dir. Kaynaklar; erken yaşlarda vefat eden el-Mu'tez için “*Şayet el-Mu'tez, erken yaşlarda vefat etmeseydi, asrının en seçkin şairlerinden olurdu*” diyerek ondan övgüyle bahsetmektedirler (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 7; Dayf, 2001: 336). İbnu'l-Mu'tez'in çocukluğundaki en önemli ikinci hocası ise babasının saray şairi olan el-Buhturî'dir. Abbâsîler dönemindeki yenilikçi şairlerin başında gelen el-Buhturî, İbnu'l-Mu'tez'in en çok beğendiği şairlerin başında gelmektedir. Zira İbnu'l-Mu'tez; kendisine şiiri sevdiren kişinin el-Buhturî olduğunu ifade etmiştir (Dayf, 2001: 336).

İbnu'l-Mu'tez'in diğer meşhur hocalarından bazıları şu şekilde sayılabilir:

1- Ebû Cafer Muhammed b. 'İmrân b. Ziyâd ed-Dabbî (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8; ez-Zevbe'î, 2015: 35; es-Sâmerrâ'î & Hasan, 2016: 5): Aslen Küfe'li olan ed-Dabbî, nahiv ve Arapça konusunda uzman olduğu gibi, nadir kullanılan lügat ve deyimlerle, atasözleri ve özlü sözlerde de derin bir birikime sahiptir. İbnu'l-Mu'tez, babasının özel olarak tuttuğu ed-Dabbî'den dil ve nahiv konusunda daha erken yaşlarda istifade etmeye başlamıştır (ez-Zevbe'î, 2015: 35). Bu yüzden İbnu'l-Mu'tez'in kültürel oluşumunda ve yönlendirilmesinde etkisi oldukça büyüktür (es-Sâmerrâ'î & Hasan, 2016: 5). Böylece İbnu'l-Mu'tez'in hayatının başlarında üç hocasının olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar; şiir nazmetmeye alıştıran babası, şiire ilgi duymasını sağlayan el-Buhturî (Dayf, 2001: 336), ve Arap dili ve kültürü hakkında şekillenmesini sağlayan ed-Dabbî'dir.

2- Ebu'l-Abbâs Sa'leb Ahmed b. Yahyâ b. Yezîd (ö. 291/904) (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8; ez-Zevbe'î, 2015: 37): Küfe dil ekolünün baş temsilcisi olan Sa'leb, İbnu'l-Mu'tez'in edebiyat ve Arapça hocalarındandır (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8; ez-Zevbe'î, 2015: 37). Sa'leb, lehçeleri doğru kullanması, garib kelimeler konusunda bilgili olması ve eski şiiri rivayet etmesiyle de meşhur olduğu için İbnu'l-Mu'tez onun bu yönlerinden istifade etmiştir (ez-Zevbe'î, 2015: 37).

3- Ebu'l-Hasan Ahmed b. Sa'id ed-Dimeşkî (ö. 306/919): İbnu'l-Mu'tez; şiir, edebiyat (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8; ez-Zevbe'î, 2015: 35) ve din ilimlerinde uzman olan Ahmed b. Sâid'den yıllarca istifade etmiş hem de zamanla onun dostlarından biri olmuştur (ez-Zevbe'î, 2015: 35).

4- Ebu'l-Hasan b. Ali el-'Anezî (ö. 290/903)'dir. İbnu'l-Mu'tez'in hocalarından biri de dil ve edebiyat râvilerinden biri olan el-'Anezî'dir. İbnu'l-Mu'tez, *el-Agânî*'nin de râvilerinden olan el-'Anezî'den pek çok rivayette bulunmuştur (ez-Zevbe'î, 2015: 35-36).

5- Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdi'l-Ekber (ö. 285/898): el-Muberrid ismiyle maruf olan ve Basra dil ekolüne mensup olan Ebu'l-'Abbâs, döneminde nahiv ve Arapçada en büyük otoritelerden biriydi. el-Muberrid, İbnu'l-Mu'tez'in konağına sık sık geliyor ve her gelişinde birkaç gününü onun yanında geçiriyordu (ez-Zevbe'î, 2015: 37).

6- Ebû Sâ'id Muhammed b. Hubeyra el-Esedî (ö. 295/908): Küfe'nin önde gelen âlimlerinden biri olan el-Esedî, Sa'ûdâ' ismiyle meşhur olmuştur. Nahiv, dil ve edebiyat sanatları konusunda bilgili olup İbnu'l-Mu'tez'in nadir kullanılan lügat ve deyimlerle, atasözleri

ve özlü sözleri Sâmerrâ'ya ziyaret için gelen bedevîlerden ve es-Sa'ûdâ' isimli bu hocasından öğrenmeye çalıştığı ifade edilmiştir (ez-Zevbe'î, 2015: 36).

1.4. Eserleri

İbnu'l-Mu'tez, gelişimini tamamladıktan sonra devlet işlerinden ve siyasetten uzak durmaya karar vermiş ve yıllarını şiir, edebiyat ve kültürel hayata adanarak başta şiir ve edebiyat olmak üzere mükemmel eserler telif etmiştir (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 9; Dayf, 2001: 328-329). Bu eserlerinden bazıları şu şekilde sırlanabilir:

1- Dîvânu'İbni'l-Mu'tez: İlk defa 1891 senesinde Mısır'da basılan divanında; tasvir, şarap, tardiyyât, gâzel, medih, tehânî, hicâ', zühud gibi pek çok konu hakkında şiirlerinin olduğu görülmektedir (el-Fâhûrî, 1986: 722).

2- Kitâbu'l-Bedî': Bedî' üslupları ve şiirin özelliklerinden bahsettiği bu eserini (el-Fâhûrî, 1986: 722; Dayf, 2001: 329) 274/888 yılında yazmıştır. (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8; ez-Zevbe'î, 2015: 44; es-Sâmerrâ'î & Hasan, 2016: 5) Eser, bedi sanatlarını dakik ve bilimsel olarak ortaya koyan ilk eser olması açısından son derece önemlidir (Dayf, 2001: 329; es-Sâmerrâ'î & Hasan, 2016: 5). Daha sonra âlimler ve edebiyatçılar onun yolundan gitmişlerdir (es-Sâmerrâ'î & Hasan, 2016: 5).

3- Tabakâtu's-Şu'arâi'l-Muhdesîn (el-Fâhûrî, 1986: 722; İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 9; Dayf, 2001: 329): Meşhur eserlerindendir. Eser, şairin kişiliğini, eleştirel yönünü ve edebî zevkinin yüksekliğini göstermesinin yanı sıra genel olarak Arap şiiri, özelde ise Abbâsî şiirine dair geniş bir kültür hazinesi sunmaktadır (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 9). Şair'in, babası el-Mu'tez-Billâh'ı hicveden İbnu'r-Rûmî, zındıkların büyüklerinden olan Yahya b. Ziyâd el-Hârisî ve 'Abdusselâm b. Rugbân'ı eserine almamış olması eksi yönü olsa da eserinde son derece mükemmel bir yöntem takip etmiştir. Zira eserine aldığı kaside ve maktuaları kendi eleştirel terazisine koyarak bunlara dair görüşlerini açıklamıştır. Ayrıca dönemindeki sosyal hayatı tasvir eden bazı ahbar ve kıssaları da zikretmiştir (ez-Zevbe'î, 2015: 47). Diğer eserlerinden bazıları şunlardır:

4- el-Fusûlu'l-Kisâr: Siyaset ve toplumla ilgili mev'izeler, özlü sözler vs. içermektedir (ez-Zevbe'î, 2015: 42).

6- Kitâbu'z-Zehr ve'r-Riyâd (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8; Dayf, 2001: 329).

7- el-Cevârih ve's-Sayd (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8; Dayf, 2001: 329).

8- es-Serikât (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 8).

9- Mukâtabâtu'l-İhvân bi's-Şi'r (Dayf, 2001: 329).

1.5. Şiirinin Değeri

İbnu'l-Mu'tez, 9 yaşındayken şiirler ezberlemeye başlamış (Dayf, 2001: 336) henüz 13 yaşındayken kendi hocaları arasına giremediğinden dolayı babaannesine dargın olan ve kendisini evine kapatan hocası Ahmed b. Sa'îd ed-Dîmeşkî'nin gönlünü almak için bir kaside yazmıştır (ez-Zevbe'î, 2015: 41). Bu, onun daha erken dönemlerde şiir zevkinin ve edebî kültürünün oluştuğunu göstermesi açısından son derece önemlidir (Dayf, 2001: 336; ez-Zevbe'î, 2015: 41). Bahsi geçen bu kasidesi şu şekildedir [Basît]:

أصبحتُ يا ابن سعيدٍ حُرْتُ مَكْرَمَةً
سريلتني حكمة قد هذبت شيمي
عنها يُقَصِّرُ من يحفى ويتتعل
وأججتُ غرب ذهني فهو مُشتعل
أكونُ إن شئتُ قُصّاً في خطابه
وإن أشأ فكريدٍ في فرائضه
أو حارثاً وهو يوم الفخر مُرتجل
أو مثل نُعمان لما ضاقت الحيل
أو الكسائي نحوياً له علل
أو الخليل عَرُوضياً أخوا فطن

Ey İbn Sa'îd! (sayende) elde ettim bütün şerefleri, acizdir gizlemeye çalışan o şerefleri.

Hikmet bana bir elbise giydirip ahlakımı süsledi. Ve (şuan) yanmakta olan zihnimin batısını tutuşturdu.

Eğer istersem hitabette Kuss (b. Sa'îd), veya fahr gününde irticâlen şiir söyleyen Hâris (b. Hillize) olurum.

Eğer istersem ferâiz konusunda Zeyd veya çareler yetersiz geldiğinde Numan (b. Sâbit) gibi olurum.

Veya kıvrak zekâlı aruzcu Halil (b. Ahmed el-Ferâhidî) veya nahiv kuralları vazeden nahivci Kisâi olurum (Dayf, 2001: 328).

İbnu'l-Mu'tez'in şiirleri, eski Arap kültürüyle 'Abbâsîler döneminde baş gösteren yeni kültürün her ikisini de ihtiva etmektedir. Zira onun şiirlerinde, terk edilmiş yurtların ve atların şairi İmruu'l-Kays'ın, sokak ve şarap şairi Ahtal'ın, tardiyât ve hamriyât şairi Ebû Nuvâs'ın etkilerinin yanı sıra incelik ve parlaklığıyla lafız ve ibarelerine ışık tutan yeni eğlence hayatının etkileri vardır. Kısaca onun şiirlerinde yeninin en yenisi ve eskinin eskisinden tuhaf ve hoş bir karışım vardır (el-Fâhûrî, 1986: 722).

İbnu'l-Mu'tez, Beşşâr ve Ebu'l-'Atâhiye gibi şairlerden sonra ortaya çıksa da şiirleri; sanat, doğallık ve lafızlarının hoş ve akıcı olması bakımından Arap şiirinin en harika şiirlerindendir. O, şarap ve gazel şiirlerinde Ebû Nuvâs'ın yöntemini takip etmiştir (el-Fâhûrî, 1986: 723). es-Savlî, hamriyât türü kasidelerde ilk sıralara el-'Aşâ, el-Ahtal, Ebû Nuvâs, ve el-Huseyn b. Dahhâk'ı koyduktan sonra beşinci sıraya İbn el-Mu'tez'i koymuştur (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 10).

Divanında didaktik ve tarihi şiir türünün ilk ve en güzel örneklerinden olan iki urcûzesi vardır (Durmuş, 2000: XXI, 145). Bu urcûzelerden birincisi 420 beyit olup Halife el-Mu'tezid'in tarihinden bahsetmektedir (el-Fâhûrî, 1986: 722).

Erken yaşlarda şiirler nazmetmeye başlayan İbnu'l-Mu'tez geniş ufuklu olması sayesinde içinde bulunduğu dönemde kendisi gibi değişik tür ve temada şiirler nazmeden bir şair bulunmadığı için "asrın büyük şairi" ve "Haşim oğullarının şairi"/"Kureyşin şairi" gibi sıfatlarla nitelenmiş ve şiir konusunda saygın bir konuma yükselmiştir. İşlediği temalardan bazıları: Hamr (şarap), tardiyât, medih, hiciv, mu'âtabât, zühd, tasvir ve mersiye olup bunların hepsini (İbnu'l-Mu'tez, tsz.: 9. Durmuş, 2000: XXI, 144) belîğ ve mükemmel bir şekilde söylemiştir. Belagat âlimleri, belagat sanatlarını özellikle de teşbihi açıklarken onun şiirlerinden örnekler zikretmişlerdir (ez-Zevbe'î, 2015: 40). Buhturî'nin övgüleri, İbnu'r-Rûmî'nin yergileri gibi,

TİDSAD

İbnu'l-Mu'tez'in teşbihleri de Arap edebiyatında darb-ı mesel haline gelmiştir. Ebû İshâk el-Husrî, teşbihlerindeki süslülük ve çeşitlilik bakımından Zürrümme'den sonra İbnu'l-Mu'tez'den daha başarılı bir şairin bulunmadığını söylemiştir. İbnu'l-Mu'tez şiirlerinde teşbihin dışında istiare, cinas, tıbak, kinaye, mecaz ve tevriye gibi edebi sanatları da başarıyla kullanmış, edebi sanatları ifadeyi güzelleştiren bir vasıta olarak değil amaç kabul eden Ebû Temmam, Müslim b. Velid ve Beşşâr b. Bürd gibi muhdes şairleri eleştirmiştir (Durmuş, 2000: XXI, 145).

2. İBNU'L-MU'TEZ'İN TABİAT TASVİRLERİ

İbnu'l-Mu'tez, gazel, methiye, mersiye, hamâse, fahr, hiciv, tasvir gibi pek çok konu hakkında şiirler nazmetmiştir. Şair bu temaların hepsini çok güzel bir şekilde söylese de onun asıl başarılı olduğu alan tasvirdir. Tabiat tasvirlerine geniş yer vermesinden dolayı tabiat şairi olarak da kabul edilen İbnu'l-Mu'tez, tasvirlerinde müthiş teşbihler, yaratıcı biçimler ve renkleri parlak süslemeler kullanmıştır. Bu yönüyle onun tasvirleri gerçekçi, somut ve dakik gözlemlere dayanmaktadır (el-Fâhûrî, 1986: 723).

Bahçe, nehirler, çiçekler, gezegenler, şimşekler, mevsimler, meyveler, yağmur, kar, bulut vs. hakkında belîğ ve mükemmel bir şekilde söylediği tabiat tasvirleriyle Arap edebiyatında zirveye yükselerek adını en büyük tabiat tasvircilerinin arasına yazdıran İbnu'l-Mu'tez (Muruvve, 1990: 117-118), teşbihteki yaratıcılığın dolayısıyla İmru'l-Kays'la birlikte zikredilen tek şairdir (Nurbabancı, 1989: 7). Üstelik İbnu'l-Mu'tez tasvirleriyle dönemindeki şairlerin çoğundan ayrılmaktadır. Zira bu şairler tasvirlerini yüzeysel bir şekilde sunmuşlardır. O ise adeta bir ressam gibi tasvir edeceği şeyin niteliklerini zikretmektedir. Ressam, hayali ve zekâsıyla yapılarını teşhir ederek onu çizgiler ve renklerle tasvir etmektedir. İbnu'l-Mu'tez ise yapılarını; harfler, kelimeler ve yoğun hareketli tablolarla teşhir etmektedir. Bu olgu edebiyatçıların ve eleştirmenlerin de dikkatini çekmiş hatta İbnu'l-Mu'tez'in tasvirleriyle İbnu'r-Rûmî'nin tasvirlerini karşılaştırmaya başlamışlardır. Kaynakların ifade ettiğine göre; bu eleştirmenlerden biri İbnu'r-Rûmî'yi azarlayarak; “*Sen İbnu'l-Mu'tez'den daha şair olduğun halde neden onun teşbihleri gibi teşbihler yapamıyorsun?*” diye sorduğunda “*Allah hiç kimseye yapabileceğinden fazlasını yüklemeyi diyerek*” onun hakkını teslim etmiştir (Muruvve, 1990: 117).

Mesela geceyi ve sabahın ışıklarını çokça tasvir eden şair, bazen karanlığı; siyah bir Habeşliye, sabahı; güldüğünde ortaya çıkan dişlerine veya ayakları beyaz bir kargaya veya zifiri karanlık bir gecede elinde kandil ile yürüyen çıplak bir zenciye, hilali ise anber yüklü bir kayığa teşbih etmiştir (Muruvve, 1990: 120). Buhturî'nin övgüleri, İbnu'r-Rûmî'nin yergileri gibi, İbnu'l-Mu'tez'in teşbihleri de Arap edebiyatında darb-ı mesel haline gelmiştir. Belağat âlimleri, teşbihlerinin güzellik ve çekiciliğinden ve istiarelerdeki yeteneğinden dolayı belagat derslerinde şiirlerinden örnekler zikretmişlerdir (Nurbabancı, 1989: 1-3). Hulasa yaptığı tasvirler ve keşfettiği yeni manalarla Arap diline büyük bir servet kazandıran şair (Muruvve, 1990: 117-118), Abbâsîler döneminde tasvir şiirinin gelişmesine ve müstakil bir tema haline getirilmesine büyük katkılarda bulunmuştur (Nurbabancı, 1989: 20). Şimdi onun tabiat tasvirlerindeki yeteneğini ve teşbihlerindeki yaratıcılığını göstermek için şiirlerinden bazı örnekler sunulacaktır.

2.1. Yağmur ve Bulut

İbnu'l-Mu'tez'in, tabiat tasvirlerinden üzerinde en çok durduğu konu yağmur ve bulutlardır. Eski dönem şairleri gibi İbnu'l-Mu'tez de genel olarak yağmur ve bulutların bereket ve bolluğun müjdecisi olduğuna inanmaktadır (Komisyon, tsz.: 67). Onun müthiş manalar keşfettiği, yeryüzünü ve bulutları aynı karede kişileştirdiği ve tasvir konusunda eşsiz olduğunu gösteren kasidelerinden biri şöyledir (Zaman, 2018: 181) [Mutekârib]:

وَسَارِيَّةٍ لَا تَمَلُّ الْبُكَاءَ،	جَرَى دَمْعُهَا فِي خُدُودِ الثَّرَى
سَرَتْ تَقْدَحُ الصُّبْحَ فِي لَيْلِهَا،	بَرَقَ كَهْنَدِيَّةٍ تُتَضَّى
فَلَمَّا دَنَتْ حَلَجَلَتْ فِي السَّمَاءِ	رَعْدًا أَجَشَّ كَجَرِّ الرَّحَى
ضَمَانٌ عَلَيْهَا ارْتِدَاءُ الْيَفَاعِ	بِأَنْوَارِهَا وَاعْتِجَارُ الرُّبَى
فَمَا زَالَ مَدْمَعُهَا بَاكِئًا	عَلَى الثَّرْبِ حَتَّى اكْتَسَى مَا اكْتَسَى
فَأَضْحَتْ سَوَاءً وَجْهُهُ الْبَلَادِ،	وَجَنَّ النَّبَاتُ بِهَا، وَالتَّقَى

Ağlamaktan bıkmaz gece bulutları, toprağın içlerine akar onun gözyaşları.

Çekildiğinde (parlayan) Hint kılıçları gibi, gecenin etrafını aydınlattı sabahın ışıkları gibi.

Yeryüzüne yaklaştığında şiddetli bir ses gönderdi, değirmen taşlarının çekmesi gibi.

Bulutlar üstlenmiştir ışıklarıyla yüksek yerleri bulamayı ve tepeliklere sarık takmayı.

Hala yağmaya devam ediyor gözyaşları toprağa, görünen o ki devam edecek her tarafı ıslatıncaya kadar.

(Böylece) ülkenin her tarafı eşit oldu ve verimli hale getirdi orada bitkileri (es-Savlî, 1936: II, 146).

Araplar, bulutlara ortaya çıktığı vakitlere bağlı olarak farklı isimler vermişlerdir. İbnu'l-Mu'tez'in bu kasidesinde tasvirini yaptığı bulut, gece bulutlarıdır. O geceleyin yeryüzüne bolca su gönderen bir bulut görmüştür. Bu bulutun parlak ışığıyla sanki sabahı yeniden getirircesine karanlığı dağıtan bir şimşegi vardır. Gök gürültüsü, korkutucu olmasına rağmen İbnu'l-Mu'tez'in özellikle de sahra halkının gönüllerine mutluluk veren bir tablodur. Zira yağmurun çok yağması; otların çoğalması, bitkilerin büyümesi hayvanlarının iyi beslenmesine ve ekonomik durumlarının gelişmesine sebeptir. O zaman hoş geldiniz hayır ve bereket getiren bulutlar.

İbnu'l-Mu'tez bu kasidesinde; bulutu adeta bıkmadan usanmadan hıçkırarak ağlayan bir insana yeryüzünü ise ölü bir bedene benzeterek ikisini de aynı karede kişileştirmiş, sonra istiâre yoluyla bulutun bıkmadan usanmadan ağlaması ve gözyaşlarının yanaklarına kadar ulaşmasından sonra ona hayat verdiğini belirtmiştir. Yine bulutların şimşek çıkarmasını en kaliteli ve en parlak Hint kılıcının kınından çekildiği an yansıttığı parlaklığına, gök gürültüsünü ise taş değirmenlerin çıkardığı yüksek sese, yeryüzünün yeşermesini ve çiçeklerin açmasını rengârenk bir elbiseye benzeterek zarıflığın zirvesine çıkmıştır (Zaman, 2018: 182; Komisyon,

TİDSAD

tsz.: 69). Hatta İbnu'l-Mu'tez'in bu kasidesinin ilk iki beytindeki teşbihleri, özellikle de bulutun şimşeğini kınından çekilen Hint kılıcına benzetmesi, pek çok belagat kitaplarında, teşbih konusu açıklanırken örnek olarak zikredilmiştir.² Bu onun teşbih konusundaki ustalığını ve eşsiz olmasını göstermesi açısından son derece önemlidir.

İbnu'l-Mu'tez bazen tek başınayken derdini anlatacağı kimse bulamamış derdini bulutlara anlatmıştır. Onun tabiatla bütünleştiğini gösteren ve yağmurun özelliklerinden bahsettiği kasidesi şöyledir [Hafif]:

فَدُمُوعِي هَوًى وَذَاكَ هَوَاءٌ	لِي بُكَاءٌ وَلِلسَّحَابِ بُكَاءٌ
قَدْ بَدَأَ لِلْعَيُونِ مَنَّا سَوَاءٌ	نَحْنُ فِي حَالَتَيْنِ شَتَّى وَفِيهَا
عَنْ قَلِيلٍ وَمَا لِدَمْعِي فَنَاءٌ	يَا جَفَوْنَ السَّحَابِ دَمْعُكَ يَفْنَى
وَدُمُوعِي دَمٌّ وَدَمْعُكَ مَاءٌ	أَنَا أَبْكِي هَوًى وَتَبْكِينَ كَرْهًا
وَيَحْيَا بِمُقَلَّتِي الشَّرَاءُ	بِكَ يَحْيَا الْعِبَادُ مِنْ بَلَلِ الْقَطْرِ

Benim de gözyaşlarım var bulutların da. Ancak benim gözyaşlarım aşk dolu, onunki ise hava.

Ne kadar da iki farklı durumdayız biz; gözlerimize görünün şey aynı olsa da.

Ey bulutların kirpikleri, senin gözyaşların yakında tükenir, benimki ise asla.

Sen isteksizce ağlarken isteyerek ağlarım ben, benim gözyaşlarım kan, seninki su.

Senin damlalarının ıslaklığıyla kullar yaşar, benim gözyaşlarımla acılar (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 62).

İbnu'l-Mu'tez, dış tabiatla iç tabiat arasında bağ kurarak yağmur ve bulutu tasvir ettiği bu kasidesinde; kendi ağlamasıyla bulutların ağlamasını karşılaştırmaktadır. Şaire göre; bulut hemen fani olan sudan gözyaşlarıyla istemeyerek ağlamakta olup bir süre sonra bu yağmur kesilecektir. Fakat kendisi sıkıntı, acı ve özlemlerden dolayı isteyerek ağladığı için bu gözyaşları onun sıkıntı, acı ve özlemlerinin diri ve daimi olmasını sağlamaktadır.

Bazen insanın özellikle de duygusal yönleri ağır basan şairlerin tabiatla baş başa kalarak acılarını paylaşmak ve rahatlamak için kasideleri aracılığıyla duygularını dışa yansıtması son derece tabii bir durumdur. Görüldüğü kadarıyla İbnu'l-Mu'tez'in; dedesinin ve babasının en yakınlarının içinde bulunduğu komplolara kurban edilmesi, Mekke'ye sürgün edilmesi, 17 yaşındayken hayattaki en büyük destekçisi babaannesini kaybetmesi, şairin kalbinde kapanmaz yaralar açmıştır. Kasidesinde bu sıkıntıların dert ortağı edindiği buluta aktaran şair, her hatırladığında akıttığı bu gözyaşlarının acılarına hayat verdiğini belirtmiştir.

İbnu'l-Mu'tez gökyüzünü, şimşeği ve yağmuru tasvir ettiği bir başka kasidesinde şöyle demektedir [Kâmil]:

² Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *Esrâru'l-belâga*, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir, (Kâhire: Matbaatu'l-medenî; Cidde:Dâru'l-medenî, tsz.), 205; 'Abdu'l-azîz 'Atîk, *İlmu'l-beyân*, (Beyrut-Lübnan: Dâru'n-nehdati'l-Ârabiyye 1405/1982), 99.

كم قد قطعْتُ إليك من ديمومة،
في ليلةٍ فيها السماءُ مُرْزَّةٌ،
والبرقُ يَخْطَفُ من خلالِ سحابها
والغيثُ مُنْهَلٌّ يَسُحُّ، كأنَّهُ
نطفُ المياهِ بها سواذُ الناظرِ
سوداءُ، مُظْلِمَةٌ كَقَلْبِ الكافرِ
خطفَ الفؤادِ لِمَوْعِدٍ من زائرِ
دمعُ المودّعِ إثرَ ألفِ سائرِ

Su damlalarının bakanın gözbebeği gibi olduğu susuz ve geniş sahrada...

Gökyüzünün kâfirin kalbi gibi kapkaranlık ve kasvetli olduğu bir gecede...

Buluşma anını bekleyen ziyaretçinin kalbinin atışı gibi, şimşek bulutların arasından çakarken...

Yağmur, giden yarenin ardından uğurlayanın akıttığı gözyaşları gibi, sağanak olarak akarken ne kadar (da) çok yürüdüm sana (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 104).

İbnu'l-Mu'tez'in diğer şiirlerinde olduğu gibi bu kasidesi de akıcı, hayal ürünü, hoş melodili, istiâre ve mecazlarla doludur. Şair geceyi ve kasvetli karanlığını, imandan çıkan kâfirin kalbine benzetmiş, gözleri alan ve bulutların arasından gelen şimşegin çakmasını ise sanki kalp atışına benzetmiştir. Kalp atışına benzetmesi, sevgilisinin randevusunu bekleyen ziyaretçinin yaşadığı stresten dolayıdır (Muruvve, 1990: 121). Burada peş peşe teşbih-i belîğ, Teşbih-i mahlûb ve Teşbih-i mücmele yer vermiştir.

2.2. Kar ve Rüzgâr

Doğu şiirlerinde ilk defa kar tasvirini yapan şairlerden biri İbnu'l-Mu'tez'dir. Onun tabiata olan aşırı düşkünlüğü tasvirlerinin parlak ve mükemmel olmasını sağlamıştır. Bağdat'a yağan karı tasvir ettiği ve sevincinden karın yağmasını sarhoş oluncaya kadar içki içerek kutladığı kasidesinde şöyle demiştir [Basît]:

مَنْ لَامَنِي الْيَوْمَ فِي سُكْرِ فَلَا عُذْرَا
عَدَتْ مُبَكَّرَةً لِلْمُزْنِ فَاحْتَجَبَتْ
حَتَّى إِذَا أَنْقَلَتْ حِمْلًا وَمَا بَقِيَتْ
وَاعْرَوَرَقَتْ لِانْسِكَابِ الْمَاءِ مُقْلَتْهَا
هَاتِ الْكَبِيرَ وَغَيْرِي فَاسْقِ مَا صَعُرَا
شَمْسُ النَّهَارِ وَلَمْ نَعْرِفْ لَهَا خَبْرَا
أَرْضٌ بِبَغْدَادَ إِلَّا تَرْتَحِي مَطْرَا
جَاءَتْ بِتَلَجٍ كَوَرْدٍ أبيضٍ نُثْرَا

Bugün beni sarhoşlukla kınayanın kabahati yoktur. Bana büyük kadeh ver benim dışımdakilere de küçük kadeh ver.

Bulutlar erkenden kaplamaya başladı gökyüzünü, akabinde hemen kayboldu gündüzün güneşi, bilmiyoruz ona ne olduğunu.

Hatta yükleri onlara ağır gelmeye başladı. Bağdat'ta yağmur beklemeyen bir yer de kalmadı.

Sularını dökmek için gözleri doldu bulutların. (Nihayet) onlar da saçılan beyaz gül (yaprakları) gibi kar getirdi (İbnu'l-Mu'tez, 2004: I, 98).

TİDSAD

İbnu'l-Mu'tez'in tasvir ettiği konulardan biri de rüzgâr tasviridir. Şair, havaya olan nefretini şiîlerin Hüseyin (r.a.)'ın katillerine olan kasvet ve düşmanlıklarına benzettiği ve teşbih konusunda adeta ustalığını konuşturduğu kasidesinde şöyle demiştir [Hafif]:

وَكَاَنَّ الْهَوَىٰ امْرُؤٌ عَلَوِيٌّ ظَنَّ أَنِّي وَلِيْتُ قَتْلِ الْحُسَيْنِ
وَكَاَنَّيَ لَدَيْهِ نَجْلٌ زِيَادٍ فَهُوَ يَخْتَارُ أَوْجَعَ الْقَتْلَيْنِ

Sanki hava Huseyn'i benim öldürdüğümü zanneden Alevî bir kişidir,

Ve sanki ben onun yanında en acı iki ölümden birini seçen Ziyâd'ın oğluyum (Zaman, 2018: 182).

İbnu'l-Mu'tez bu kasidesinde, havaya olan nefretini Kûfe valisi Ziyâd'ın oğlu 'Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin ve yanındakileri, sıcak ve susuzluktan bitkin hale düşürmesi akabinde de hunharca öldürülmesinden dolayı şiîlerin Ubeydullah'a olan kin ve nefretlerine benzetmiştir.

2.3. Nehirler

İbnu'l-Mu'tez'in divanı incelendiğinde Nil, Fırat ve Dicle gibi nehir tasvirlerinin de olduğu görülmektedir. Fakat evinin Dicle nehrine yakın olması sebebiyle bu nehirten etkilendiği Dicle'yle alakalı acı ve tatlı hatıralarının olduğu fark edilmektedir. Mesela Dicle nehrinin taşması sonucunda evini yıktığından bahsettiği ilginç kasidesinde şöyle demiştir [Mutekârib]:

أَتَتْنِي دِجْلُهُ لَمْ أَدْعُهَا فَمَا يَصْنَعُ الْبَحْرُ مَا تَصْنَعُ
طُفْلِيَّةٌ لَمْ تَكُنْ فِي الْحِيسَا بِ تَأْكُلُ دَارِي وَلَا تَشْبَعُ
فَكَمْ مِنْ جِدَارٍ لَنَا مَائِلٍ وَأَخَرٍ يَسْجُدُ أَوْ يَرْكَعُ
وَيُطْرِنَا السَّقْفُ مِنْ فَوْقِنَا وَمِنْ تَحْتِنَا أَعْيُنٌ تَنْبَعُ
وَأَصْبَحَ بُسْتَانُنَا حَوْبَةً يُسَبِّحُ فِي مَائِهِ الضَّفَدُ

Çağırmadığım halde Dicle bana geldi, deniz yapmaz onun yaptığını.

Evimi yiyen ve doymayan bulanık su hiç hesapta yoktu.

Nice duvarlarımız eğimli, bir diğeri ise secde ediyor veya rükû.

Üstümüzden yağmur yağıdırıyor çatı, altımızdan pınarlar çıkıyor.

(Böylece) bahçemiz içinde su toplanan bir çukur haline geldi, suyunda kurbağaların yüzdüğü (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 116-117).

Şair, rükû ve secde kelimelerini kullanarak Kur'an-ı Kerim ve dini kitaplardan iktibas yaptığı bu kasidesinde; Dicle nehrini davetsiz bir misafire, evinin duvarlarını ise namaz kılan bir insana teşbih ederek her ikisini de kişileştirmek suretiyle kasidesine güzellik ve akıcılık

katmıştır. Ayrıca kasidesi, bir sanat eseri olmasının yanı sıra Dicle nehrinin taşması ve evleri yıkmasından bahsettiği için tarihi bir vesika olması açısından da son derece önemlidir.

2.4. Çiçek ve Bahçeler

İbnu'l-Mu'tez'in, tabiat tasvirlerinde en çok kullandığı motifler çiçek tasvirleridir. O, şiirlerinde bahçeleri süsleyen çiçeklerin güzelliklerini, hoş kokularını dile getirmiş, bu çiçekleri teşbihle ilgili amaçlar için ve gazel şiirlerini tasvir için bir simge edinmiştir. Çiçeklerin şekillerine, renklerine ve kokularına tutkusundan dolayı eşsiz tasvirlerde bulunmuştur. İbnu'l-Mu'tez divanında gül, nergis, lavanta, nevrüz gibi pek çok çiçeği farklı tür ve renkleriyle tasvir etmiş olmakla birlikte onun nergis çiçeğinin tasvirine ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Nergisi mükemmel şekilde tasvir ettiği kasidelerinden biri şöyledir [Tavîl]:

عُيُونٌ إِذَا عَايَنَتْهَا فَكَأَنَّمَا
مَدَامِعُهَا مِنْ فَوْقِ أَجْفَانِهَا دُرٌّ
مَحَاجِرُهَا بَيَاضٌ وَأَخْدَافُهَا صُفْرٌ
وَأَجْسَامُهَا خُضْرٌ وَأَنْفَاسُهَا عِطْرٌ
لَدَى رَوْضٍ بُسْتَانٍ كَأَنَّ نَبَاتَهُ
تَقَنَّعَ وَشَيْئاً حِينَ بَاكَرَهُ الْقَطْرُ

Bizzat gördüğünde gözleri, incidir sanki onların kirpiklerinin üzerindeki gözyaşları.

Etrafını beyazlık kuşatmıştır onun, (göz) bebeğini ise sarılık. Bedenleri yeşil, nefesleri ise misktir onların.

(Ve) ilk yağmur düştüğünde sanki süslenmiştir, çiçek bahçesindeki bitkiler (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 102-103).

Çiçek üzerindeki çiğ tanelerini tasvir etmeye çok düşkün olan İbnu'l-Mu'tez, bu kasidesinde çiçeklerin üzerindeki damlaları beyaz inci tanelerine, nergisin kokusunu ise misk kokusuna benzeterek teşbih konusundaki ustalığını konuşturmuştur. Ayrıca ilk yağmurun düşmesinin akabinde bitkilerin canlandığını ve rengârenk çiçeklerle süslandıklarını ifade etmiştir (Zaman, 2018: 184).

İbnu'l-Mu'tez'in talal (kalıntılar) ve çiçekleri tasvir ettiği ve beyan ilminden istiâre konusunda yaratıcılığını gösterdiği kasidelerinden biri de şudur [Basîl]

فُرْسَانُ قَطْرِ عَلَيَّ حَيْلٍ مِنَ الزَّهْرِ
تَحْتُهُنَّ سَيَاطُ الرِّيحِ فِي السَّحَرِ
مَا شِئْتُ مِنْ حَرَكَاتٍ وَهِيَ وَاقِعَةٌ
تَخَالُهَا سَائِرَاتٍ وَهِيَ لَمْ تَسِرْ

Çiçekten atlar üzerindeki çiyler, seher vaktinde rüzgârın kırbaçlarının kendilerini zorladığı şövalyeler gibidir.

Sen onların hareket etmesini istersin, hâlbuki onlar duruyordur. Sen onları gidiyor zannedersin fakat gitmiyordur (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 97-98; el-Musta'samî, 2015, VII, 494).

Şair bu kasidesinde çiçeklerin üzerindeki çiyleri atların üzerindeki şövalyelere benzetmiş ve kişileştirmiştir. Bu örneğin bazı noktalarına kısaca değinmek gerekirse, daha önce kullanılan

kelimelerin, seçkinlerin öznel deneyimleriyle ve savaş ile ilgili olduğu söylenirdi. Ancak, kullanılan kişileştirme ve metaforlar boyun eğmeyi belirtir. Çiy şövalyeler, çiçekler ise atlar gibi kişileştirilmiştir. Rüzgâr kırbaç olarak tasvir edilmiş, böylece çiçekleri dokunduklarında hareket etmeye zorladılar. Dolayısıyla, onlara göre, evreni yöneten yasalar, insan ilişkilerini yönetmek için algıladıkları yasalara benziyordu.

İbnu'l-Mu'tez zaferan çiçeğini tasvir ettiği kasidesi ise şu şekildedir [Basît]:

وَزَعْفَرَانِيَّةٍ فِي اللَّوْنِ تَحْسِبُهَا
تَخَالُ أَنَّ سَقِيظَ الطَّلِّ بَيْنَهُمَا
إِذَا تَأَمَّلْتَهَا فِي جِسْمِ كَأْفُورٍ
دَمْعٌ تَحَيَّرَ فِي أَجْفَانِ مَهْجُورٍ

Zaferanın rengini düşündüğün zaman Kâfûr bedeninde olduğunu sanırsın.

İkisi arasındaki çiy damlalarını, terk edilmiş sevgilinin kirpiklerinde şaşkın gözyaşı sanırsın (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 103).

İbnu'l-Mu'tez, hakkında canım feda olsun dediği ve görüldüğü kadarıyla çok sevdiği sevgilisinin kendisine hediye ettiği iki demet gülü tasvir ettiği kasidesinde ise şöyle demiştir [Basît]:

أَهْدَتْ إِلَيَّ -أَيَا نَفْسِي الْفِدَاءُ لَهَا
كَأَنَّ أَيْبُضَهُ مِنْ فَوْقِ أَحْمَرِهِ
الْوَرْدَ نَوْعَيْنِ مَجْمُوعَيْنِ فِي طَبَقٍ
كَوَاكِبُ أَشْرَقَتْ فِي حَمْرَةِ الشَّفَقِ

Canım feda olsun ona, bir tabakta iki demet gül hediye etti bana.

Sanki kırmızının üzerindeki beyazı, akşamın kızılında parlayan yıldızlar gibidir (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 120).

İbnu'l-Mu'tez, sevgilisinin kendisine hediye ettiği gülleri tasvir ettiği bu kasidesinde; kırmızı gülleri güneşin batma esnasındaki kızılılığına, demetin ortasındaki beyaz gülleri ise o kızılılıkta ortaya çıkan parlak yıldızlara teşbih-i temsil yoluyla benzetmiştir.

İbnu'l-Mu'tez güzel çiçekli bir su bitkisi olan nilüferi tasvir ettiği kasidesinde ise şöyle demektedir [Serî]:

وَبَرَكَةٍ تَزْهَوُ بِنِيلُوفَرٍ
بَهَاؤُهُ يَنْظُرُ مِنْ مُقَلَّةٍ
أَلْوَانُهُ بِالْحُسْنِ مَنَعُوتهُ
شَاخِصَةِ الْأَجْفَانِ مَبْهُوتُهُ
كَأَنَّمَا كُلُّ قَضِيبٍ لَهُ
يَحْمِلُ فِي أَعْلَاهُ يَاقُوتُهُ

Su birikintisi nilüfer ile övünmektedir. Renkleri güzellikle nitelenen

Güzelliğine bakmaktadır gözler, şaşkın ve sabit bir şekilde kirpikler.

Sanki onun her bir dalı, taşıyor en tepesinde yakutlar (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 506).

İbnu'l-Mu'tez, güzelliği ve renklerinden dolayı suyun nilüferle öğündüğünü tasvir etmiştir. Sanki gündüz kirpiklerini hiç kırpmayan dolgun renkli nilüferin gözlerinden kaynaklanmaktadır. Yine nilüferi en yukarısından yakutların çıktığı bir dala benzetmiştir. Gerçektende bu müthiş bir teşbihtir. İki öge arasındaki benzetme yönünü belirtmediği bu teşbih-i mücmel, dinleyen üzerinde etki uyandırmaktadır.

Abbâsîler döneminde işlenen en önemli tabiat tasvirlerinden biri de bahçe tasvirleridir. İbnu'l-Mu'tez bahçe tasvirlerine büyük önem vermiştir. Zira Abbâsîler en güzel vakitlerini bahçelerde geçiriyorlar, eğlenmek ve içki içmek için bahçelere sığınıyorlardı. Yani üzüntü ve tasalarından kaçıyorlar ve bahçeleri, ruhlarını dinlendirmek için kaynak ediniyorlar, bahçelerin güzelliklerinden ilham alıyorlardı (Hamza, 2017: 863).

İbnu'l-Mu'tez kendi bahçesini tasvir ettiği ve onu yerdiği kasidesinde şöyle demiştir [Recez]:

أَطْفَالُ عَرَسٍ تُرْتَحَى وَتُنْتَظَرُ	لِلَّهِ مَا ضَبَعَتْهُ مِنَ الشَّجَرِ
مُصْفَرَّةٌ قَدْ هَرَمَتْ عَلَى صَعَرٍ	وَمُعْجَبَاتٌ مِنْ بُقُولٍ وَزَهَرٍ
حَالِقَةٌ لِنَبْتِهَا حَلَقَ الشَّعَرِ	فِي بُقْعَةٍ لَا سُقَيْتِ صَوَّبَ الْمَطَرُ
كَمْ أَكَلَتْ عَبْرَاؤُهَا مِنَ الْخَضِرِ	ضَمِيرُهَا نَارٌ وَإِنْ لَمْ تَسْتَعِرْ
بُسْتَانُهُ أَنْتَى وَبُسْتَانِي دَكْرٌ	كُلُّ أَمْرٍ عِلْمُهُ مِنَ الْبَشَرِ

Allah için bir ağaç zayı etmedim, beklenmekte ve umut edilmektedir dikilen ağaçların fidanları.

Beğenilmiş sebzeler ve sararmış çiçekler, küçük gözüktüğü halde yaşlanmışlar.

(Bahçem) yağmurun yağmadığı ve saç tıraş eder gibi bitkileri kısaltan bir yerde.

Tutuşmasa da sanki ateştir onun yüreği, kuraklık ne kadar çok yemiştir yeşillikleri,

Bildiğim her beşerin bahçesi dişi, benim bahçem ise er (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 101).

Bu güzel ifadeler, bahçelerin ihtiva ettiği kuşlar, bitkiler ve çiçeklerle bahçelerin güzelliğini istiare ve teşbihlerle betimlediği eşsiz tasvirler içermektedir.

2.5. Meyveler

İbnu'l-Mu'tez'in hayranlık uyandıran tasvirlerinden bir diğeri ise ağaç ve meyve tasvirleridir. Şair farklı meyveleri ustaca tasvir ettiği gibi bu meyvelerin renklerini, tadını ve şeklini de tasvir etmiştir. Esasında Irak bol ağaçlar ve hurma bahçeleri ihtiva ettiği için şairin bu ağaç ve meyveleri göz alıcı bir şekilde tasvir etmesinde şaşılacak bir durum yoktur. Mesela İbnu'l-Mu'tez müthiş hayal gücünü kattığı, duygularını temsil eden ve bakış açısındaki zarafeti gösteren kasidesinde, narenciyenin rengini, aşığının kendisine baktığını fark ettiğinde utandığından dolayı maşukun yanaklarında ortaya çıkan kırmızımsı renge benzettiği kasidesinde şöyle demiştir [Serî]:

كَأَنَّمَا النَّارَنْجُ لَمَّا بَدَتْ
وَجَنَّةٌ مَعْشُوقٍ رَأَى عَاشِقًا،
صُفْرَتُهُ فِي حُمْرَةِ كَاللَّهِيبِ
فَاصْفَرَّ، ثُمَّ احْمَرَّ خَوْفَ الرَّقِيبِ

Narenciye görüldüğünde, sarılığı kırmızılığın içindeki alev gibidir.

(Zira) Aşığı gören maşukun yanağı gibi (önce) sarardı, sonrada izlenme korkusundan dolayı kızardı (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 505).

İbnu'l-Mu'tez'in meyvelerle alakalı en harika tasvirlerinden biri de elma tasviridir. Şairin eğlence hayatından izleri de taşıyan bu kasidesi şu şekildedir [Serî']:

كَأَنَّمَا التَّفَاحُ لَمَّا بَدَأَ،
شَهِدَ بِمَاءِ الْوَرْدِ، مُسْتَوْدَعٌ
يُرْفَلُ فِي أَثْوَابِهِ الْحَمْرِ
فِي أَكْرِ مِنْ جَامِدِ الْحَمْرِ
كَأَنَّنَا حِينَ نُحْيَا بِهِ
نَسْتَنْشِقُ النَّدَّ مِنَ الْحَمْرِ

Sanki elma ortaya çıktığında, kırmızı elbiselerinin içinde böbürlenerek yürüyor.

Katı şaraptan bir kürenin içine konmuş ve sanki içine gül suyu karıştırılmış baldır o.

Sanki şaraptan bir tütsü çubuğu soluyoruz biz, ona selam verdiğimizde (el-Hâşimî, tsz.: II, 319).

Şair her kelimesinde harika teşbihler bulunan kasidesinde, elmanın güzelliğini kırmızı elbiselerin içinde böbürlenerek yürüyen alımlı bir kıza, tadını içine gül suyu karıştırılmış el değmemiş bala, kokusunu ise şaraptan bir tütsüye benzeterek şiir ve teşbih konusundaki yaratıcılık ve hayal gücünün ne denli yüksek olduğunu göstermiştir.

İbnu'l-Mu'tez açısından en iyi meyvelerden biri de nardır. O, narın kokusunu zaferan kokusuna ve narı, içinde değerli kırmızı yakut taşlarının olduğu bir mücevher kutusuna benzettiği kasidesinde şöyle demiştir [Munserih]:

وَلَا حَ زُمَانُنَا فَأَبْهَجْنَا
مِنْ كُلِّ مُصْفَرَّةٍ وَمُزَعْفَرَةٍ
بَيْنَ صَحِيحٍ وَبَيْنَ مَفْتُوتٍ
تَفُوقُ فِي الْحُسْنِ كُلَّ مَنْعُوتٍ
كَأَنَّهَا حُقَّةٌ فَإِنْ فَتَحْتُ
فَصُرَّةٌ مِنْ فُصُوصِ يَاقُوتٍ

Narımız göründü ve bizi sevindirdi, tam olma ile küçük tanelere ayrılma arasında.

Sararmış ve zaferan boyanmış her bir nar, güzellikte geçiyor her bir niteliği.

Sanki o küçük bir kutudur o, açıldığında (ise) bir kesedir yakut taşlarından (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 79-80).

2.6. Yıldızlar ve Gökcisimleri

Abbâsî şairleri, yıldızlar ve gezegenlere büyük ilgi duymuş, bunlarla ilgili tasvirlerde bulunmuşlardır. Bunda, içinde yetiştikleri doğal çevrenin etkili olmasının yanı sıra başta Yunanca eserler olmak üzere astronomi ve gökbilimiyle alakalı farklı yabancı eserlerin de Arapçaya tercüme edilmesinin büyük etkisi olmuş (Şebîb, 2016: 415), şairlerin kendilerini kuşatan çevre hakkında düşüncelerini sağlamıştır. Hatta bazı şairler yıldızlar ve gezegenlerin isimlerinin tamamını ezberleyecek seviyeye ulaşmıştır.

Şiirlerinde son derece güzel ve parlak tasvirler seçen İbnu'l-Mu'tez, özellikle gökyüzü, yıldızlar ve hilali büyüleyici ve cezbedici bir şekilde tasvir etmiştir. Tasvirlerine kendi duygularını, düşüncelerini, tecrübelerini ve gözlemlerini de katarak muhataplarına adeta bir ressam gibi gözle görülecek tasvirler sunmuş, bu konuda çağdaşlarının çoğunu geride bırakmıştır (Nurbabancı, 1989: 5). Onun ay ile ilgili tasvirlerinden biri şu şekildedir [Tavîl]:

هل لك في ليلةٍ بيضاءٍ مُقَمَّرَةٍ ، كأنها فضةٌ ذابت على البلد
وقهوةٌ كشعاعِ الشمسِ صافيةٍ ، كأن أقداحها قد غُمنَ بالزَّبدِ

Ayin memleket üzerine eritilmiş bir gümüş gibi, beyaz ve mehtaplı olduğu bir gecede olmayı istemez misin?

Sanki kadehleri kaymak gibi köpüklerle süslenmiş, güneşin ışınları gibi parlak bir kahve içmeyi istemez misin?

Şair, ayın yayılan ışığını ülke üzerine eritilmiş gümüşe benzetmiştir. Tasvirini daha da derinleştiren şair, şehri sanki ay ışığında tebessüm ederek neşeli bir şekilde önünde duran bir kişiye benzetmiştir. Muhtemelen şair, beyazlık rahatlık ve barışın sembolü olduğu için bunu beyaz gece diye isimlendirmenin daha güzel olacağını düşünmüştür (Zaman, 2018: 180).

İbnu'l-Mu'tez, süreyya isimli yıldızı ve ayı birlikte tasvir ettiği ve işin tuhaf tarafı ayı, siyah bir gelinlik giyen gelinin kolyesine benzettiği ilginç kasidesinde ise şöyle demiştir [Hafîf]:

زَارَنِي وَالذُّجَى أَحْمُ الحَوَاشِي
وَهَالُ السَّمَاءِ كَطَوَقِ عُرُوسٍ
وَالثَّرَيَّا فِي الْغَرْبِ كَالْعُنُقُودِ
بَاتٍ يُجَلِّي عَلَى غَلَائِلِ سُودٍ

Gecenin kenarları simsiyah (ve) batıdaki Süreyya yıldızları kolye gibiymiş ziyaret etti beni.

Ve sergilenmeye başladı gökyüzündeki ay, sanki siyah bir elbisenin içindeki gelinin kolyesi gibi (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 88).

İbnu'l-Mu'tez'in en beğenilen benzetmelerinden biri de hilal tasviridir. Arap dili ve belagatinde onun bu tasvirinden ve benzetmesinden daha etkili bir hilal tasvirinin olmadığı ifade edilmektedir. Hilali anber yüklü gümüşten bir kayığa benzettiği bu harika kasidesinde şöyle demiştir [Kâmil]:

وَأَنْظُرْ إِلَيْهِ كَزُورِقٍ مِنْ فِضَّةٍ قَدْ أَثْقَلَتْهُ حُمُولَةٌ مِنْ عَنَبٍ

Ve Hilale bak! O içi amber kokusuyla yüklenmiş gümüşten bir kayık gibidir (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 105; el-'Askerî, tsz.: I, 340).

Şair bu kasidesinde, hilali ilk günlerinde kayığa, beyaz ve soluk rengini ise gümüşe benzetmiştir.

İbnu'l-Mu'tez'in en güzel ay tasvirlerinden biri de ayı gümüşten bir orağa benzettiği şu kasidesidir [Serî']:

انْظُرْ إِلَى حُسْنِ هِلَالٍ بَدَا يَهْتَكَ مِنْ أَنْوَارِهِ الْحَدَسَا
كَمِنْجَلٍ قَدْ صَيَّعَ مِنْ فِضَّةٍ يَحْصُدُ مِنْ زَهْرِ الدَّجَى نَرْجَسَا

Ortaya çıktığında hilalin güzelliğine bak. Gece karanlığı parçalanır onun ışığından.

Gümüşten yapılmış bir orak gibidir (o), gecenin nergis çiçeklerini kendisinde toplayan (Dayf, tsz.: 269; el-Hâşimî, tsz.: I, 273).

Fransız şair Victor Hugo, hilali altın orağa benzettiğinde, bu; Fransız edebiyatçıların çok hoş hoşuna gitmiştir. Şüphesiz İbnu'l-Mu'tez'in, hilali gümüşten bir orağa teşbih etmesi Hugo'nun benzetmesinden çok daha harikadır. Üstelik İbnu'l-Mu'tez bu kasidesinde sadece hilali tasvir etmekle kalmamış, tasvirine çok hoş şeyler ekleyerek adeta edebiyat resitali sunmuştur. Zira İbnu'l-Mu'tez'e göre gökyüzü, içinde yıldızların değil nergis çiçeklerinin olduğu bir bahçedir. Gümüşten bir orağa benzettiği hilal ise, gökyüzündeki bu nergislerin ışıklarını bir orak gibi kendisinde toplamakta yani onları hasat etmektedir (Dayf, tsz.: 269).

2.7. Mevsimler ve Aylar

Abbâsîler döneminde, tasvirle ilgili ortaya çıkan yeni konulardan biri de mevsim tasvirleridir. Bu konu, eğlence ve şarkı meclislerinin ortaya çıkması, kültürlerin ve medeniyetlerin bir birine karışması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı mevsimler özellikle de ilkbahar, şairlerin dikkatini çekmiştir. Zira ilkbahar şairlerin nazarında mevsimlerin gelini mesabesindedir (Hamza, 2017: 860). Nitekim İbnu'l-Mu'tez, ilkbaharı süslü bir geline benzettiği kasidesinde şöyle demiştir [Hafîf]:

جَدَّ رِيحِ الرِّبْعِ وَازْدَوَجَ الطَّيِّبِ رُؤُوسَ لَاحِتٍ بَوَارِقِ الْأَنْوَاءِ
وَتَرَى الرُّوْضَ لَا بَسًا ثِيَابَ وَشَيٍّ نَسَجَتْهُ لِلَّهِوِ أَيْدِي السَّمَاءِ
لَمْ يَزَلْ لَا بَسًا ثِيَابَ بِيَاضٍ فَكَسَاهُ الرِّبْعُ ثَوْبَ جَلَاءِ
فَتَحَلَّى مُصَفَّرَهُ بِاخْضِرَارٍ وَاحْمَرَّارٍ لَكَثْرَةِ الْأَنْدَاءِ

İlkbaharın rüzgârı geldi, kuşlar eşleşti ve pırlıl pırlıl yağmurlar göründü.

Bahçenin, eğlenti için gökyüzünün elleriyle dokuduğu güzel süslü elbiseleri giydiğini görürsün.

İlkbahar parlak elbiseler giydirdiği için, hala beyaz elbiseler giymekte bahçe(ler).

Sonra çiğ yağmalarının çokluğundan dolayı ortaya çıkıyor sarı, yeşil ve kırmızı renkli elbiseler (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 62).

Şair, Eylül ayının sıcağından şikâyet ettiği ve Mart ayına rahmet okuduğu kasidesinde şöyle demiştir [Serî']

أَحْرَقْنَا أَيْلُولُ فِي نَارِهِ، فَرَحَةُ اللَّهِ عَلَى آبِ
مَا قَرَّ لِي فِي لَيْلَتِي مُضْجَعُ كَأَنِّي فِي كَفِّ طَبْطَابِ

Eylül bizi ateşinde yaktı, bu yüzden Allah'ın rahmeti Mart ayına olsun.

Sanki Tabtâb³ kuşunun pençesindeymişim gibi, bir türlü rahat edemedim gecemde (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 67).

Şair, Eylül ayında havanın sıcaklığından dolayı bu ayı kendilerini yakan cehenneme, havanın sıkletinden dolayı duyduğu rahatsızlığı Tabtâb kuşunun pençesine düşmeye benzetmiş ve Mart ayındaki güzel havaya özleminden dolayı onu kişileştirerek üzerine rahmet okumuştur.

İlkbahar, mutluluk ve rahatın kaynağı olup bu mevsimde yeryüzü renklenir, güzel ve farklı çiçeklerle süslenir. İbnu'l-Mu'tez, bir ilkbahar günü Bağdat'ta dolaşırken ortalığın adeta cennet gibi olduğunu fark ettiğinde mutluluğunu ifade etmek için Mart ayını dolayısıyla da ilkbaharı tasvir ettiği kasidesinde şöyle demiştir [Remel]:

حَبَّذَا آذَارُ شَهْرًا فِيهِ لِلنَّوْرِ انْتِشَارُ
يَنْقُصُ اللَّيْلُ إِذَا جَا وَيَمْتَدُّ النَّهَارُ
وَعَلَى الْأَرْضِ اصْفَرَارُ وَاحْضِرَارُ وَاحْمَرَارُ
فَكَأَنَّ الرُّوْضَ وَشْيً بِالْعَتِّ فِيهِ التَّجَارُ
نَقْشُهُ آسٌ وَنَسْرِدُ نَ وَوَرْدٌ وَبَهَارُ

Mart ayı ne güzel! Bu ayda her yeri çiçek kaplar,

Gece kısalır o gelince ve gündüz uzar,

Ve yeryüzünü sarı, yeşil ve kırmızı (renkler) sarar.

Sanki bahçe güzelliştir, tâcirlerin kendisini süslemekte aşırıya gittikleri.

Nesrin, yaban mersini, gül ve hoş kokulu bitkilerdir onun süslemeleri (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 508/522).

³ Tabtâb: İki kulağı da büyük olan bir kuş türüdür.

İbnu'l-Mu'tez'in, bahçe, çiçek, ağaç, nehir gibi tabiatı tasvir eden pek çok şiiri vardır. O, tabiatı bir neşe ve eğlence unsuru olarak görmüştür. Kasidelerinde, tabiattaki canlı ve cansız varlıkları kişileştirerek konuşturmuş ve bu sayede şiirleriyle oluşturduğu tablolarla resimlerinin canlı ve mükemmel olmasını sağlamış, tasvirlerinde daima canlı, insanın gözünü kamaştıran renkler kullanmıştır.

2.8. Nevruz

Doğanın ve çevrenin uyanışı anlamına gelen nevrüz, yüzyıllardan beri dünyada pek çok millet tarafından kutlanmaktadır. Esasında günümüzde olduğu gibi genel olarak Araplarda Nevruz kutlamaları olmamasına rağmen, İbnu'l-Mu'tez'in muhtemelen o dönemde Irak'ta bulunan Türk, İranlı ve Kürt gibi farklı milletlere özgü olan Nevruz kutlamalarını tasvir ettiği görülmektedir. Onun Nevruz kutlamalarını tasvip etmediği fakat aynı zaman da kendisini nevrüz kutlamalarından alıkoyamadığı anlaşılan kasidesi şu şekildedir [Munserih]:

لي في التصابي واللهو حاجات ،	ليس لقلبي منهم إفلات
كم توبة قد فضضت خاتمها	عني ، وللتائبين رجعات
فأشرب غداة النيروز صافية	أيامها في الشور ساعات
قد ظهر الجن في النهار لنا	منهم صفوف ودستبندات
تميل في رقصهم فودهم	كما تشتت في الريح سروات
وركب القبح فوق حسهم	ففي سماجاتهم ملاحات

Benim (de) çocukluk ve eğlenceye ihtiyacım var. Kalbimin yoktur onlardan kurtuluşu.

Kaç kere tövbe edip onların yüzüğünü kırıp attım benden, (fakat) tövbe edenler için de dönüşler vardır.

(Öyleyse) günleri birkaç saat gibi kısacık olan Nevruz sabahında iç tertemiz şarabı.

Gündüz bize cinler göründü, bazıları saf halinde bazıları(ise) kelepçeli.

Rüzgârda eğildiği gibi çam ağaçlarının, danslarında bedenleri eğiliyor onların.

Çirkinliklerinde eğlenceler olduğu halde, hisleri üzerine kötülükler bindirildi onların (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 75).

İbnu'l-Mu'tez bu kasidesinde, bizlere eğlence, zevk ve şarap düşkünlüğü içinde geçirdiği hayatıyla alakalı bazı ipuçları vermektedir. Zira şair bu eğlence, zevk ve şarap içmeyi kadınlara benzeterek, birçok kez onların yüzüğünü çıkarıp attığını yani onlardan ayrıldığını belirtmiştir. Fakat dayanamayıp tekrar bu eğlencelere döndüğünü hatta nevrüz kutlamalarının günlerce sürmesine rağmen birkaç saat gibi çabucak geçtiğini belirterek bu anları eğlenerek ve içerek değerlendirmiştir. Daha sonra tekrar Nevruz kutlamalarını yermeye başlayan şair, saf halinde dans eden ve bir birlerinin koluna girerek dans eden insanları, çılgınca yaptıkları danslardan dolayı cinlere benzetmiştir. Yine bir birlerinin koluna girerek dans edenleri, kelepçeli mahkûmlara benzettiği gibi onların danslarında eğilmelerini de rüzgârda çam ağaçlarının

eğilmesine benzetmiştir. Kasidesinin en sonunda ise, onların maksadının eğlenmek olduğunu belirtse de hislerinde kötülükler olduğuna dikkat çekmiştir.

Ayrıca şair bu kasidesinde, Farsça olan “كَسْبُنْدَاتُ” (kelepçeliler) kelimesini kullanmıştır. Arapça kelimelerin yerine, kasidenin vezin ve kafiye yapısını bozmadan aynı anlamda Farsça kelimeler kullanması, onun Fars diline hâkimiyetini ve Fars dilindeki yetkinliğini göstermektedir.

2.9. Gece

İbnu'l-Mu'tez'in kasideleri arasında, gece tasvirlerinin de olduğu görülmektedir. O geceye olan aşırı hayranlığından dolayı yıldızlar ve ay ile süslü geceyi en güzel tablolarla tasvir etmiştir. Bazen de gecenin kendisini yordüğünü ve bitkin düşürdüğünü, bu sebeple çok uzun sürdüğünü ifade etmiştir. Onun gece tasvirlerinden biri şu şekildedir [Serî']:

وليلةٌ كاللَّحَّةِ الزَّاحِرَةِ طالت على ذي المقلة الساهرة
أقول إذا آيسْتُ من صُبْحِهَا آخرُ هذي الليلةِ الآخرةِ

Uyuyamayan bir göz için koca bir deniz dalgası gibi çok uzuundur gece.

Sabahından umudumu kestiğimde, o gecenin sonunun ölümüm olduğunu söyledim
(İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 106).

Şair bu kasidesinde sıkıntılardan dolayı gecenin bir türlü bitmek bilmediğini belirtmek için gecenin deniz dalgaları gibi upuzun olduğunu belirtmiştir. Hatta uzunluğundan dolayı sabahından umudunu kestiğini ve o gecenin sonunda sabahı göremeden öleceğini söylemiştir. Şair her zaman yaptığı gibi bu kasidesinde yaratıcı teşbihler kullanmasının yanı sıra kanaatimizce geceyle ilgili bu tasviri, bir süre hapiste de kalmış olan şairin ilk gecesini yansıtmaktadır.

İbnu'l-Mu'tez geceye beddua ettiği ve dolunayın ortaya çıkışını tasvir ettiği başka bir kasidesinde ise şöyle demiştir [Kâmil]:

يا ليلةً نسيَ الزمانُ بها أحداثه ، كوني بلا فجرٍ
باح الظلامُ ببدورها ووشت فيها الصبا بمواقع القطرِ
ثمّ انقضتْ، والفجرُ⁴ يتبعها في حيثُ ما سَقَطَتْ من الزَّهرِ

Ey zamanın kendisine yaptıklarını unutan gece! Sabahsız olasın.

Karanlık aydınladı gecenin dolunayıyla, saba esintisi süsledi onu yağmur damlalarıyla

⁴ Bu kasidedeki, Ebû Hilâl el-'Akerî'nin *Divânu'l-Me'ânî* isimli eserinde; “باح الظلام” ifadesinin yerine “راح الصباخ” ifadesinin yerine “والقلب” ifadesinin yerine “من الزَّهر” ifadesinin yerine “من الدَّهر” ifadesi yer almaktadır. Bkz. el-'Akerî, tsz.: I, 354.

Çiçeğin düştüğü yerde tanyeri takip ederken geceyi, (nihayet) tamamlandı gecenin süresi (İbnu'l-Mu'tez, 2004: II, 104; el-'Askerî, tsz.: I, 354).

Şair sıkıntı ve dertlerinden dolayı geceye çattığı ve ona sabaha eremeyesin diye beddua ettiği bu kasidesinde, dolunayın doğuşuyla karanlığın dağıldığını ve çiçeklerin üzerine düşen damlaların çok hoş bir koku çıkardığını ve saba esintisinin bu hoş kokuyu her tarafa yaydığını ifade etmiştir. Şaire göre bu damlalar, sanki çiçekleri süslemekte ve gizli kokularını ortaya çıkarmaktadır.

SONUÇ

Pek çok kaynakta İbnu'l-Mu'tez'in annesinin isminden bahsedilmemekte ve Rum asıllı bir câriye olması dışında, hakkında herhangi bir bilginin bulunmadığı belirtilmektedir. Çalışmamızda annesinin isminin Şucâ' olduğu tespit edilmiştir.

İbnu'l-Mu'tez, gazel, methiye, mersiye, hamâse, fahr ve hiciv gibi pek çok temada başarılı kasideler nazmetse de onun asıl başarılı olduğu alan, güzellik ve çekiciliğiyle ön plana çıkan tasvirleridir. Bu da onun çok kültürlü olması, Arap dilini mükemmel bir şekilde kullanması ve kıvrak zekâlı olmasının yanı sıra âlimler, edebiyatçılar ve eleştirmenlerle çokça vakit geçirmesi ve onlardan bolca istifade etmesinden kaynaklanmaktadır.

İbnu'l-Mu'tez, tasvirleriyle dönemindeki şairlerin çoğundan ayrılmaktadır. Zira bu şairler tasvirlerini yüzeysel bir şekilde sunmuşlardır. O ise adeta bir ressam gibi tasvir edeceği şeyin niteliklerini zikretmektedir. Ressam, hayali ve zekâsıyla yapılarını teşhir ederek onu çizgiler ve renklerle tasvir etmektedir. İbnu'l-Mu'tez ise yapılarını; harfler, kelimeler, yoğun hareketli tablolar ve benzetmelerle teşhir ederek alenen göstermektedir. Onun bu yöntemi, edebiyatçıların ve eleştirmenlerin de dikkatini çekmiş hatta İbnu'l-Mu'tez'in tasvirleriyle İbnu'r-Rûmî'nin tasvirlerini karşılaştırmaya başlamışlardır. Kaynakların ifade ettiğine göre, dönemin en büyük şairi İbnu'r-Rûmî, eleştirmenler tarafından İbnu'l-Mu'tez'den daha şair olmasına rağmen onun gibi yaratıcı teşbihler yapamadığı için eleştirilere maruz kalmıştır.

Belagat âlimleri, belagat sanatlarını özellikle de teşbihi açıklarken onun şiirlerinden örnekler zikretmişlerdir. Buhturî'nin övgüleri, İbnu'r-Rûmî'nin yergileri gibi, İbnu'l-Mu'tez'in teşbihleri de Arap edebiyatında darb-ı mesel haline gelmiştir. O, bahçe, nehirler, çiçekler, bulutlar vs. hakkında söylediği müthiş tasvirleriyle Arap edebiyatında zirveye yükselerek adını en büyük tabiat tasvircilerinin arasına yazdırmıştır. Yaptığı yeni tasvirler ve keşfettiği yeni manalarla Arap diline büyük bir servet kazandırmıştır.

Ayrıca devlet işleri ve siyasete karışmadan yıllarını şiir, edebiyat ve kültürel hayata adayan İbnu'l-Mu'tez, başta şiir ve edebiyat olmak üzere mükemmel eserler telif etmiştir. Bu eserlerinden en önemlisi, ilk defa bedi sanatlarını dakik ve bilimsel olarak ortaya koyduğu *Kitâbu'l-Bedî* isimli eseridir.

KAYNAKLAR

- 'Atîk, 'Abdu'l-'azîz. (1405/1982). *İlmu'l-beyân*. Dâru'n-nehdati'l-'Ârabiyye, Beyrut-Lübnan.
- el-'Askerî, Ebû Hilâl. (tsz.). *Dîvânu'l-Me'ânî*. Dâru'l-Ceyl, Beyrut.
- el-Curcânî, Abdulkâhir. (tsz.). *Esrâru'l-belâga* (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir). Matbaatu'l-medenî, Kâhire; Dâru'l-medenî, Cidde.
- Dayf, Şevkî. (1960). *el-Fenn ve Mezâhibuh fi ş-Şi'ri'l-'Arabî*. 12. Baskı. Dâru'l-Ma'ârif, Kahire.
- Dayf, Şevkî. (2001). *Târîhu'l-Ededebî'l-'Arabî - el-'Asru'l-'Abbâsî es-Sânî*. 12. Baskı. Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire
- Durmuş, İsmail. (2000). "İbnü'l-Mu'tez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21: 143-147, İstanbul.
- el-Fâhûrî, Hannâ, (1986). *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî (el-Edebu'l-Kadîm)*. Dâru'l-Ceyl, Beyrut.
- Hamza, Zeyneb Abdulkerim, (2017) *Vasfu't-tabî'a fî Şi'ri'l-'Abbâsî*, Mecelletu Kuliyeti't-terbiyyeti'l-esâsiyye li'l-'ulûmi't-terbeviyye ve'l-insâniyye, Câmiatu Bâbil, Irak.
- Hafâcî, Muhammed 'Abdu'l-Mun'im. (1411/1991). *İbnu'l-Mu'tez ve Turâsuh fî'l-Edeb ve'n-Nakd ve'l-Beyân*. 2. Baskı. Dâru'l-Ceyl, Beyrut.
- el-Hâşimî, Ahmed b. İbrâhim b. Mustafa. (tsz.). *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyât ve İnşâi lugati'l-'Arab*, (thk. Lucneh mine'l-câmi' iyyîn). Muessetu'l-ma'ârif, Beyrut.
- İbnu'l-Mu'tez. (tsz.) *Dîvânu'bni'l-Mu'tezz*, (thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ'). Dâru'l-Erkam, Beyrut-Lübnan.
- İbnu'l-Mu'tez, 'Abdullâh (1424/2004). *Dîvânu'bni'l-Mu'tez*, (şrh. Mecîd Tarâd). Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, Beyrut-Lübnan.
- Komisyon. (tsz.). *el-Vasf*, 3. Baskı. Dâru'l-ma'ârif. Kâhire.
- Muruvve, Muhammed Rızâ. (1411/1990). *'Abdullah b. el-Mu'tez Halîfetu yevmin ve leyle*. Dâru'l-kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut-Lübnan.
- el-Musta'Samî, Muhammed Aydemir. (1436/2015). *ed-Durru'l-ferîd ve beytu'l-kasîd*, (thk. Kâmil Selmân el-Cebûrî). Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut-Lübnan.
- Nurbabancî, Leyla Sâlim Muhammed. (1409/1989). *el-Vasf fî Şi'ri Abdillâh b. el-Mu'tez el-'Abbâsî*. Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu Ümmü'l-Kurâ.
- es-Sâmerrâ'î, Kâsım Hasan Âli Şâmân. & Hasan, Muhammed Mehdi. (2016). *Sîratu'bni'l-Mu'tez el-'Abbâsî (Dirâse Târîhiyye)*, Mecelletu'l-milviyye li'd-dirâsâti'l-âsâriyye ve't-târîhiyye, 3 (6), ss.1-24.
- es-Savlî, Ebûbekir Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh. (1355/1936). *Eş'âru evlâdi'l-hulafâ' ve ahhâbihim*. Matbaatu's-sâvî.

- Şebîb, Beşşâr Abdulcebbâr. (2016). *Birinci Abbasi Devlet-i Döneminde Arapça İslâmî Bilgilerin Avrupa'ya Taşınmasında Tercüme Faaliyetlerinin Rolü* (çev. Harun Özel), Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4, (28), ss. 412-430.
- Yanık, Nevzat H. (2010). *Arap Şiirinde Tasvir (Câhiliye-Abbâsîler)*. Fenomen Yayıncılık, Erzurum.
- Zaman, Nur. (2018). *el-İbdâ' fî't-teşbîh 'inde'bni'l-Mu'tez*, Mecelletu'l-Kısmu'l-'Arabî, (25). Lâhûr-Pakistan, ss. 173-186.
- ez-Zevbe'Î, Leys Dârî Abdulhâdî. (2015). “*Abdullâh b. el-Mu'tez Nâkiden, Câmi'tu's-Şarki'l-Evsat*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ammân, Ürdün.